

Cezary Kuklo

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6068-4278>

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historyczno-Socjologiczny

email: cz.kuklo@life.pl

Problematyka badawcza i środowiska naukowe demografii historycznej na łamach *Przeszłości Demograficznej Polski* 1967–2016

Research Problems and Research Communities of Historical Demography on the Pages of *Przeszłość Demograficzna Polski* [English: *Poland's Demographic Past*] 1967–2016

Abstrakt

Celem artykułu jest przedstawienie problematyki badawczej oraz przemian w rozbudowie tematycznej prac opublikowanych w 38 tomach *Przeszłości Demograficznej Polski* w ostatnim półwieczu. Jednocześnie autor podejmuje próbę charakterystyki ośrodków naukowych, w których z większą lub mniejszą intensywnością rozwijały się badania nad stanem, ruchem naturalnym i wędrownym ludności oraz ukazuje charakterystyczne dla nich profile badawcze. Artykuł zawiera ponadto wskazanie terytoriów ziem polskich i przyległych, podobnie jak i epok chronologicznych, które cieszyły się największym zainteresowaniem badawczym w minionym pięćdziesięcioleciu.

Abstract

The article presents research problems and changes in the thematic extension of the works published in the 38 volumes of *Poland's Demographic Past* (*Przeszłość Demograficzna Polski*, *PDP*) for the last 50 years. At the same time the author attempts to depict academic centres that have conducted research into the state, vital events and migrations of populations and defines research profiles typical of them. The article also indicates Polish territories and neighbouring regions, as well as chronological periods, which have been the most popular fields of research for the last fifty years.

Pół wieku temu ukazał się w naszym kraju tom pierwszy nowego czasopisma naukowego noszący tytuł *Przeszłość Demograficzna Polski*, w którego podtytułe widniało dookreślenie zawartości: *Materiały i Studia*¹. Jak pisał w imieniu redakcji jej sekretarz Stanisław Borowski (Poznań), w skład której obok niego wchodził Artur Eisenbach (Warszawa), Stanisław Hoszowski (Kraków), Tadeusz Ładogórski (Wrocław), Adam Szczypiorski (Warszawa), Egon Vielrose (Warszawa), Stanisław Waszak (Poznań) oraz Felicja Romaniukowa (Warszawa), zawierał on prace członków Sekcji Demografii Historycznej powołanej do życia w 1964 roku, w ramach nowo utworzonego Komitetu Nauk Demograficznych Polskiej Akademii Nauk². W swoim wystąpieniu poznański historyk podkreślał pilną potrzebę badań nad przeszłością demograficzną Polski, słusznie zwracając przy tym uwagę, że bez jej poznania nie będziemy w stanie wyjaśnić ani teraźniejszych, ani przyszłych procesów ludnościowych.

Pojawienie się w polskim środowisku historyków i demografów nowego, specjalistycznego periodyku było świadectwem ponownego, po blisko 10-letnim zastoju w latach 50. XX wieku, otwarcia naszej nauki na kontakty z nauką zachodnią³ i docierania do nas sygnałów o przemianach dokonujących się w światowej nauce historycznej⁴. W tamtym bowiem czasie, po latach dominacji dziejów politycznych w historiografii Europy Zachodniej i USA, za sprawą grupy *Annales* (ale nie tylko), nastąpił rozwój badań społeczno-gospodarczych i zainteresowanie demografią przeszłości, zwłaszcza jej kierunku ewolucyjnego badającego tendencje rozwojowe⁵. Wyrazem dostrzeżenia przez środowiska naukowe historyków-demografów w wielu krajach wagi nowoczesnych studiów, pozwalających

¹ Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2013–2018.

² Stanisław Borowski, „O potrzebie badań nad przeszłością demograficzną Polski”, *Przeszłość Demograficzna Polski* (dalej: PDP) 1 (1967): 1–2. Zob. też Cezary Kukło, „Polish Historical Demography. Past, Present, Future”, w: *A Global History of Historical Demography. Half a Century of Interdisciplinary*, red. Antoinette Chamoux, Ioan Bolovan, Sølvi Sogner (Bern: Peter Lang, 2016), 513–514.

³ Odwołuję się tutaj do opinii Andrzeja Wyczańskiego, którego zdaniem „Lata zimnej wojny były okresem niemal odcięcia nauki polskiej od światowej, a jednocześnie uporczywej indoktrynacji marksistowskiej, i to w wydaniu dogmatycznym, w obrębie szczególnie nauk społecznych”, por. Andrzej Wyczański, „Spory o Polską Akademię Nauk”, w: tegoż, *Szkice z organizacji nauki* (Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, 2007), 16.

⁴ Donald R. Kelley, *Granice historii. Badanie przeszłości w XX wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009), 210–217; Georg G. Iggers, *Historiografia XX wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010), 47; Marta Kurkowska-Budzan, *Historia zwykłych ludzi. Współczesna angielska historiografia dziejów społecznych* (Kraków: Historia Iagellonica, 2003), 71–79. Zob. też Janusz Żarnowski, *Historia społeczna. Metodologia – ewolucja – perspektywy* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2011 = *Metamorfozy społeczne*, t. 3).

⁵ Szerzej zob. Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009), 25–35.

badac mechanizmy rozwoju ludnościowego i społecznego (w tym na poziomie najmniejszej komórki demograficznej i społecznej), było powołanie w 1963 roku Międzynarodowej Komisji Demografii Historycznej, afiliowanej przy Międzynarodowym Komitecie Nauk Historycznych (CISH)⁶. W tym samym roku ukonstytuowało się prężne francuskie Towarzystwo Demografii Historycznej, zaś rok później ukazał się pierwszy tom periodyku *Études et Chronique de Démographie Historique*, który od 1965 roku nosił już nazwę *Annales de Démographie Historique*⁷. W 1964 roku Peter Laslett i Edward A. Wrigley założyli w Cambridge Zespół Historii i Struktur Społecznych⁸. Dodajmy, że zainteresowanie historią przemian demograficznych, w tym dawnych struktur rodzinnych, nie ominęło także nauki w innych krajach tzw. demokracji ludowej, widoczne najpełniej u naszych południowych sąsiadów. W 1967 roku powstała tam Komisja Demografii Historycznej przy Czechosłowackiej Akademii Nauk, która jeszcze w tym samym roku wydała pierwszy numer *Historická Demografie*⁹.

Pół wieku ukazywania się specjalistycznego periodyku naukowego, jakim jest *Przeszłość Demograficzna Polski*, jest dobrą okazją do próby dokonania przeglądu zamieszczanych na jego łamach badań w tym zakresie i oceny naszego miejsca we współczesnej nauce obcej. Tym bardziej, że w życiu naukowym pojawiła się już trzecia generacja historyków-demografów. Jednakże w poniższym artykule chodzi nie tyle o prześledzenie samej problematyki badawczej, ile o ukazanie procesu przeobrażeń historiograficznych uprawianych w naszym kraju badań historyczno-demograficznych w ujęciu genetycznym i rozwojowym. Chcemy ponadto zaprezentować ośrodki naukowe z ich głównymi reprezentantami, włącznie z tymi, w których z większą lub mniejszą intensywnością w minionym półwieczu rozwijały się wspomniane badania, a także wskazać charakterystyczne dla nich profile badawcze. Za interesujące uważamy przy tym poznanie terytoriów ziem polskich i przyległych, podobnie zresztą jak i epok chronologicznych, które cieszyły się największym zainteresowaniem badawczym w minionym okresie. Z tego względu swoją szczególną użyteczność zachowuje zbiór pięciu map tematycznych opracowanych przez Dariusza K. Chojeckiego

⁶ Inicjatywa powołania wspomnianej komisji pojawiła się w trakcie obrad XI Międzynarodowego Kongresu Nauk Historycznych w Sztokholmie w 1960 r. i ostatecznie zmaterializowała się podczas prac pierwszej Międzynarodowej Konferencji Demografii Historycznej zorganizowanej w 1963 r. w Liège, poświęconej umieralności w przeszłości. Oficjalnie International Commission for Historical Demography została zatwierdzona przez CISH w 1964 r., szerzej na ten temat zob. Antoinette Fauve-Chamoux, „Historical Demography and International Network Developments (1928–2010)”, w: *A Global History*, 28–29.

⁷ Jacques Dupâquier, *Pour la démographie historique* (Paris: PUF, 1984), 51.

⁸ Tamże, 55. Por. także Kurkowska-Budzan, *Historia*, 91–100.

⁹ Ludmila Fialová, Eduard Maur, „Historical Demography in the Czech Republic”, w: *A Global History*, 214.

i Andrzeja Giżę, zatytułowany *Badania w skali mikro opublikowane w Przeszłości Demograficznej Polski za lata 1967–2012*¹⁰. W nadziei zaobserwowania pewnych różnic w uprawianej problematyce badawczej w ciągu minionego półwiecza i dla uzyskania możliwości śledzenia zmian dokonujących się w tym czasie wyodrębniono dwa odcinki dwudziestopięcioletnie (1967–1991; 1992–2016), które zasadniczo odpowiadają zawartości tomów 1–18 i 19–38 PDP.

Punktem wyjścia rozważań na temat problematyki badań naukowych zaprezentowanych na łamach czasopisma Sekcji Demografii Historycznej KND PAN, a od 2012 roku Zespołu Demografii Historycznej tegoż Komitetu, jest zbudowana specjalnie w tym celu baza danych, w której odnotowano wszystkie prace opublikowane w latach 1967–2016. W jej budowie posłużono się zasadniczo klasyfikacją zaproponowaną jeszcze na początku lat 90. XX wieku, z paroma wszakże modyfikacjami. Wyodrębniono mianowicie obszar badawczy koncentrujący się na ruchu naturalnym ludności, podobnie ze źródłoznawstwa wydzielono jako odrębne edycje źródeł oraz zrezygnowano z osobnego traktowania bibliografii i not bibliograficznych, które znalazły się w dziale „Różne inne”, obok dyskusji, sprawozdań i informacji czy nekrologów. W sumie zatem prace opublikowane na łamach PDP zostały zakwalifikowane do następujących 14 obszarów: 1) Zagadnienia ogólne, historia badań; 2) Źródłoznawstwo; 3) Stan i rozwój ludności; 4) Stan i struktura ludności; 5) Przestrzenne rozmieszczenie ludności; 6) Ruch naturalny ludności; 7) Małżeństwa, Rodziny, Gospodarstwo domowe; 8) Urodzenia, Dzietność, Płodność; 9) Umieralność i trwanie życia; 10) Ruch wędrowniczy ludności; 11) Związki między demografią i gospodarką oraz problemami społecznymi; 12) Metody badań i analiz; 13) Edycje źródeł; 14) Recenzje; 15) Różne inne.

Wprawdzie w obu wyróżnionych ćwierćwieczach na łamach *Przeszłości...* opublikowano zbliżoną liczbę prac (odpowiednio w pierwszym – 214, w drugim – 209), to jednakże w latach 1967–1991 znaczna ich część (więcej niż co czwarta z nich) mieściła się w dziale „Różne inne”, w największym stopniu sprawozdającym wydarzenia zachodzące w nauce historycznej w kraju i na świecie (zob. tab. 1). Nie ma w tym zresztą nic zaskakującego, jeżeli weźmiemy pod uwagę, że był to czas budowy środowiska polskich historyków-demografów, nawiązywania kontaktów instytucjonalnych i osobowych, dzielenia się nie tylko wynikami własnych prac badawczych, ale także informowania o sympozjach i konferencjach, o pracy placówek badawczych i – w bardzo szerokim zakresie – o nowościach wydawniczych krajowych i zagranicznych. Tych ostatnich – najczęściej trudno

¹⁰ Dariusz K. Chojecki, Andrzej Giża, „Wizualizacja badań w mikroskali opublikowanych w «Przeszłości Demograficznej Polski» za lata 1967–2012 (t. 1–31), w: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kukło (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2014), 151–155 + 5 map.

dostępnych w tamtych latach. W następnym dwudziestopięcioletniu prace z tego działu stanowiły już tylko 13%. Od samego początku ukazywania się periodyku przywiązywano także dużą wagę do ogłaszania recenzji, w dużym stopniu z prac obcych (znakomita ich większość autorstwa Stanisława Borowskiego oraz Cezarego Kukło), które informowały czytelników o najnowszych osiągnięciach w tym zakresie nauki światowej, i które w pierwszym ćwierćwieczu stanowiły blisko 11% ogółu publikacji. Uważna analiza danych zawartych w tabeli 1 dowodzi, iż szczególnie rozbudowane w drugiej połowie lat sześćdziesiątych aż po początek lat dziewięćdziesiątych były studia z zakresu źródłoznawstwa – 9,3% (Jan Baszanowski, Janina Gawrysiakowa, Irena Gieysztorowa, Julian K. Janczak, Bolesław Kumor, Tadeusz Ładogórski, Zygmunt Sułowski), którym towarzyszyły liczne edycje źródeł (6,1%), w tym szczególnie cennego, gdyż ze stosunkowo wczesnego okresu, *Spisu ludności Dobrego Miasta z 1695 r.*, opracowanego przez Bolesława Kumora (t. 7, 1975), a także badania nad stanem i rozwojem ludności (Bohdan Puczyński, Rafał Mahler, Adam Szczypiorski) oraz ruchem naturalnym ludności (Stanisław Borowski, Krystyna Górna, Kazimierz Mik, Tadeusz Ładogórski) – po 7,5%. Warto zauważyć, że niektóre z ogłoszonych prac łączyły szerzej w swoich rozważaniach współdeterminanty procesów demograficznych, a więc przemiany gospodarcze, społeczne, polityczne i kulturalne (Marek Górny, Adam Szczypiorski, Egon Vielrose – 6,1%). Natomiast na tle badań demograficzno-historycznych prowadzonych w innych krajach Europy Zachodniej skromnie wypadają nasze dociekania poświęcone szeroko ujmowanej problematyce rodzinnej (Emilia Brodnicka, Edmund Piasecki) – tylko 4,7% – i jeszcze słabiej w odniesieniu do podstawowej funkcji biologicznej rodziny, jaką jest rodność (S. Borowski, E. Piasecki) – zaledwie niespełna 2%. W tamtym też okresie sporadycznie jedynie podejmowano studia nad przestrzennym rozmieszczeniem ludności i jej ruchem wędrownym (S. Borowski) – po 1,9%. Te ostatnie zapewne z racji dość ograniczonej podstawy źródłowej dla okresu staropolskiego i początków doby porobiorowej. Zdarzały się również prace proponujące stosowanie nowych metod i technik badawczych w warsztacie historyka-demografa (E. Piasecki, E. Vielrose) – 3,3%.

To, co rzuca się w oczy w zakresie problematyki badawczej najczęściej prezentowanej na łamach *Przeszłości* w drugim z rozpatrywanych ćwierćwieczy, obok znacznego udziału recenzji – 18,6% (z przybliżaniem przez Konrada Rzemienieckiego osiągnięć ukraińskich historyków), to przede wszystkim prawie dwukrotny, w porównaniu z okresem wcześniejszym, wzrost prac zorientowanych na studia poświęcone rodzinnej statystyce demograficzno-historycznej, cały czas sytuujące się w czołówce światowych badań (Krystyna Górna, Piotr Guzowski, Cezary Kukło, Marzena Liedke, Konrad Rzemieniecki, Mikołaj Szoltysek, Agnieszka Zielińska). W większym stopniu niż dawniej historycy uświadomili

sobie, że zespolenie informacji o powstawaniu i wygasaniu związków małżeńskich oraz o narodzinach dzieci przeplatanych ich śmiercią, umożliwiła poznanie i zrozumienie przemian społeczeństwa w przeszłości. Szerzej niż do tej pory zaczęto postrzegać także problematykę ruchu wędrownego ludności (D. Szudra/Chojecki, Mateusz Wyźga) – 5,3%) oraz, co szczególnie cieszy, metod badawczych (D.K. Chojecki, Bartosz Ogórek, Radosław Poniata, Konrad Wnęć) – 6,2%. Natomiast zdecydowanie mniejszym zainteresowaniem badaczy w latach dziewięćdziesiątych i następnych cieszyły się zagadnienia źródłoznawcze. Widoczny spadek liczby opracowań z 9,3 do 2,8% (choć nie samych edycji źródeł) był rezultatem znacznego postępu w tym obszarze, jaki dokonał się we wcześniejszym okresie. Tym niemniej należy odnotować ważne głosy Krzysztofa Borody, Piotra Guzowskiego, Adama Pszczołkowskiego, Radosława Poniata i Konrada Rzemienieckiego. Skromniej także wypadają w ostatnich latach badania nad stanem ludności, tak rozwojem (B. Ogórek, Piotr Miodunka), jak i strukturą (Mieczysław Kędelski), przestrzennym rozmieszczeniem ludności oraz umieralnością (D. Chojecki, M. Kędelski, K. Wnęć). Taki stan rzeczy wynikał z faktu, że na łamach *Przeszłości* w latach 1992–2016 znacznie częściej zaczęli gościć nie tylko badacze, których debiuty przypadły na okres schyłkowego PRL, ale także historycy ukształtowani pod względem naukowym w nowej już rzeczywistości politycznej, społecznej i gospodarczej. Po przełomie politycznym 1989/1990 roku zniknęły przede wszystkim administracyjne bariery uniemożliwiające lub utrudniające kontakty międzynarodowe (pozostały bariery finansowe), wszechobecny internet zapewnił w większym niż dotychczas stopniu przepływ informacji i dostęp do zachodnich publikacji, zaś komputery przejęły na siebie ciężar gromadzenia i przetwarzania danych źródłowych, do tej pory w większości mozolnie opracowywanych ręcznie lub co najwyżej z użyciem kalkulatora. Warto przy tym pamiętać, że minione pięćdziesięciolecie stanowiło okres, w którym światowe badania demografii historycznej przechodziły wiele meandrów, co najlepiej oddaje treść kilkudziesięciu artykułów jej najważniejszych reprezentantów zebranych w obszernym, niedawno opublikowanym tomie *A Global History of Historical Demography. Half a Century of Intredisciplinarity*¹¹. Z kolei historyk amerykański George Alter z Uniwersytetu w Michigan, otwierając konferencję European Society of Historical Demography w 2016 roku, mówił o starej (do lat 80. XX w.) i nowej demografii historycznej. Badane z większym lub mniejszym natężeniem na świecie, także w naszym kraju, kwestie stanu i ruchu naturalnego ludności, projekcje, symulacje i rekonstrukcje rodzin zaliczył on do kategorii „stara, choć oczywiście ważna i ceniona” demografia historyczna. Jego zdaniem we współczesnej demografii przeszłości mamy do czynienia już nie tyle z brakiem danych,

¹¹ *A Global History*, 683.

co z ich nadmiarem, a badaczy bardziej ogranicza teoria i wyobrażenia niż dostępne bazy danych¹².

Syntetyczne omówienie dorobku polskiej demografii historycznej ogłoszonego w *Przeszłości* nie może pomijać ośrodków naukowych, z których wywodzili się jego autorzy. W tabelach 2 i 3 zestawiono zatem ośrodki badawcze – raz biorąc pod uwagę wszystkie opublikowane prace (z pominięciem działu „Różne inne”) i drugi raz – uwzględniając według aktualnych ustaleń ministerialnych tylko publikacje punktowane, a więc z wyłączeniem recenzji. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych aż po początek lat dziewięćdziesiątych na łamach *Przeszłości* publikowali najczęściej autorzy reprezentujący instytucje i placówki największych polskich środowisk naukowych Warszawy (IHKM PAN, IH PAN, UW), Poznania (Wyższa Szkoła Ekonomiczna/Akademia Ekonomiczna), Lublina (KUL), Wrocławia (Pracownia Wrocławska Zakładu Atlasu Historycznego IH PAN, Uniwersytet Wrocławski) i Krakowa (Uniwersytet Jagielloński, Wyższa Szkoła Ekonomiczna). Uwzględniając tylko publikacje punktowane, pierwotnie wysoka pozycja np. ośrodka poznańskiego była nieco dalsza. Następne ćwierćwiecze przyniosło nie tylko zmiany w zakresie uprawionej w kraju problematyki badawczej demografii historycznej, ale także, co istotne, w zakresie geografii samych ośrodków badawczych. W tabeli 3 zwraca uwagę ogromny awans usamodzielniającego się naukowo w końcu lat dziewięćdziesiątych ośrodka białostockiego (Uniwersytet w Białymstoku), zajmującego pierwsze miejsce, jeśli uwzględnimy wszystkie publikacje, i drugie miejsce w przypadku publikacji punktowanych, jak i szczecińskiego (Uniwersytet Szczeciński). Warto odnotować również pierwsze prace ogłoszone przez historyków z Uniwersytetu Zielonogórskiego i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wysoką pozycję z okresu poprzedniego zachowały ośrodki wrocławski, krakowski i lubelski. Natomiast wyraźny regres aktywności publikacyjnej objął przodującą wcześniej Warszawę i Poznań. Wraz ze śmiercią Adama Szczypiorskiego, Egoną Vielrosegó i Ireny Gieysztorowej w Warszawie, podobnie jak i śmiercią Stanisława Borowskiego oraz Mieczysława Kędelskiego w Poznaniu, uległy rozproszeniu dwa z pięciu dotychczasowych większych środowisk naukowych, silnych na polu badań historyczno-demograficznych. Z kolei śmierć Jana Baszanowskiego z Uniwersytetu Gdańskiego, i trochę późniejsza Juliana K. Janczaka z Uniwersytetu Łódzkiego, wyraźnie zahamowały, jeżeli nie przerwały, prace w tej dziedzinie w obu ośrodkach. Szeregi badaczy interesującej nas problematyki przerzedziły się także w innych ośrodkach – wrocławskim (Tadeusz Ładogórski, Bogusław Kaczmarski, Edmund Piasecki), krakowskim

¹² George Alter, „From Data Scarcity to Data Abundance: The Role of Demographic Models in Historical Demography”, presentation, European Society of Historical Demography, 21–24 September 2016, Leuven, Belgium.

(Helena Madurowicz-Urbańska, Kazimierz Zając), lubelskim (Bolesław Kumor, Zygmunt Sułowski), jednakże wszędzie tam pojawili się, jeżeli nawet nie bezpośrednio ich wychowankowie, to ich następcy.

Badania w zakresie rozpoznania wartości i przydatności demograficznej różnych rodzajów źródeł najszerszej realizowano w ośrodku lubelskim (Bolesław Kumor) i wrocławskim (Tadeusz Ładogórski), a w ostatnich latach także białostockim (Krzysztof Boroda, Piotr Guzowski, Radosław Poniak) – zob. tabela 4. Z kolei badania stanu i rozwoju ludności zostały podjęte w Warszawie (Adam Szczypiorski, Egon Vielrose) i Łodzi (Julian K. Janczak). Badania nad ruchem naturalnym przeszły znaczną ewolucję w ciągu omawianego półwiecza. Początkowo prowadzone w skali całych dzielnic, np. Śląska, Wielkopolski, Pomorza, Galicji, z czasem ewoluowały w kierunku badań zdecydowanie mniejszych jednostek terytorialnych pojedynczych miast i parafii. W tym obszarze należałoby wymienić osiągnięcia ośrodków wrocławskiego (Tadeusz Ładogórski, Marek Górny, Krystyna Górna, Mikołaj Szoltysek, Konrad Rzemieniecki), lubelskiego (Zygmunt Sułowski, Janina Gawrysiakowa, Janina Kowalczyk, Piotr Rachwał) oraz krakowskiego (Krzysztof Zamorski, Bartosz Ogórek, Mateusz Wyżga). Osobno niejako, choć w powiązaniu z poprzednimi, zwłaszcza ruchem naturalnym ludności, rozwijały się studia nad małżeństwem, rodziną i jej gospodarstwem domowym, włączając w nie także zagadnienia rodności. Początkowo ważne miejsce zajmował w nich ośrodek poznański (Stanisław Borowski), zaś obecnie taką pierwszoplanową rolę odgrywają ośrodki białostocki (Cezary Kukło, Piotr Guzowski, Marzena Liedke) i wrocławski (Krystyna Górna, Konrad Rzemieniecki), w mniejszym stopniu toruński (Agnieszka Zielińska). Stosunkowo skromnie uprawiana w naszej historiografii problematyka umieralności i trwania życia ludzkiego cieszyła się trochę większym zainteresowaniem w Poznaniu (Stanisław Borowski, Mieczysław Kędelski) i we Wrocławiu (Krystyna Górna, Edmund Piasecki). Podobnie rzecz się miała z badaniami nad ruchem wędrownym ludności, z jednym wszakże istotnym zastrzeżeniem, że w ostatnim czasie przyniosły one interesujące wyniki, stając się niejako wizytówką ośrodka szczecińskiego (Dariusz K. Chojceki i inni autorzy numeru 3 tomu 38).

Przegląd rozwoju badań demograficznych prowadzonych przez historyków polskich w najważniejszych ośrodkach chcemy zamknąć uwagą, że ważną rolę spełniają studia proponujące stosowanie nowych metod statystycznych i technik obserwacji analitycznych, bez których – na dłuższą metę – nie jest możliwy postęp naukowy. Tego typu opracowania trafiały do *Przeszłości* przede wszystkim z ośrodka białostockiego (Radosław Poniak), szczecińskiego (Dariusz K. Chojceki) i krakowskiego (Konrad Wnęk, Bartosz Ogórek).

Uwagi o „geografii historycznej” krajowych ośrodków naukowych, w których uprawiane są bardziej lub mniej intensywnie studia z zakresu demografii

historycznej¹³, pragniemy zakończyć zestawieniem prezentującym piętnastkę autorów, których nazwiska widniały najczęściej w spisach treści wydanych do tej pory 38 tomów *Przeszłości* (zob. tab. 5). Należy bowiem podkreślić, że większość (57%) z ponad 160 ogółem autorów występujących na łamach PDP opublikowała tylko po jednym tekście. Jedynie w stosunku do nielicznej ich grupy (niespełna 14% ogółu) można użyć określenia, iż – publikując do tej pory co najmniej pięć prac – utrzymywali bardziej systematyczny kontakt z redakcją PDP. Dlatego też poniższa tabela, choć z natury selekcyjna, przedstawia obraz nie tylko wysiłku organizacyjnego, ale również uogólniającego i uprzystępniającego wyniki dociekań naukowych, wniesionych przez reprezentantów najważniejszych ośrodków. Bezspornie mieli oni duży wpływ w systematyczne ukazywanie się periodyku naukowego Sekcji/Zespołu Demografii Historycznej.

Przedstawienie zakresu terytorialnego wszystkich prac zamieszczonych w *Przeszłości* nie jest takie proste, bowiem znakomita ich większość dotyczyła głównie pojedynczych parafii i miejscowości. Z drugiej strony, terytorium państwa polskiego na przestrzeni wieków ulegało różnorodnym przekształceniom. Przełomowym w tym zakresie był rok 1569, kiedy wcielono do Korony dotychczasowe ziemie litewskie: Podlasie, Wołyń, Podole Braclawskie i Kijowszczyznę, a następnie zawarto unię realną z Litwą. Z kolei rozbiory Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie tylko przecięły związki łączące różne ziemie dawnego państwa, ale wprowadzone przez zaborców wewnętrzne podziały administracyjne nie pokrywały się z dawnymi. Z perspektywy całego półwiecza szczególnie rozbudowane w naszej historiografii są studia nad Śląskiem i Wielkopolską. Drugim terenem, który cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy polskich, są obszary Małopolski (Galicji w XIX w.) i Królestwa Polskiego (XIX w.). Inne dzielnice budziły już znacznie mniejszą ciekawość badawczą. Taki stan rzeczy w pewnej mierze był wynikiem planów badawczych placówek naukowych oraz indywidualnych historyków-demografów, ściślej określanych zwłaszcza w pierwszym dwudziestopięcioleciu, ale także większej dostępności i wartości badawczej źródeł, głównie XIX-wiecznych spisów państwowych Królestwa Pruskiego. Z kolei ożywienie, a nawet dynamiczny rozwój rodzimych badań historyczno-demograficznych widoczny w ostatnim ćwierćwieczu, przyniosło w większym niż dawniej stopniu włączenie w zakres terytorialny obserwacji badawczych kresów południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, Pomorza Wschodniego i Zachodniego oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego.

¹³ Zastrzeżenie to jest o tyle istotne, że przedstawiona bardzo zwięzła charakterystyka ośrodków naukowych nie obejmuje opublikowanych prac zwartych ani też artykułów rozsianych po innych czasopismach, jak np. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* czy *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*.

Znakomita większość obserwacji badawczych prezentowanych w całym półwieczu w *Przeszłości* dotyczyła długiego XIX wieku (tj. do 1914 r.), co, jak wspomniano wyżej, wynikało z daleko szerszych możliwości źródłowych. Znacznym zainteresowaniem cieszyła się również wczesna epoka nowożytna, przede wszystkim XVIII stulecie, dla którego historycy w badaniach ruchu naturalnego ludności mogli sięgać po metryki kościelne trzech serii różnych wyznań, a w badaniach stanu zaludnienia – po spisy parafialne wiernych i spisy ludności Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych.

Od samego początku funkcjonowania Sekcji Demografii Historycznej, podobnie jak i ukazywania się drukiem *Przeszłości*, panowało przekonanie, dobitnie wyrażane zwłaszcza przez Stanisława Borowskiego i Irenę Gieysztorową, o potrzebie zamieszczania na łamach czasopisma prac zagranicznych autorów, prezentujących zwłaszcza nowe zagadnienia lub ustalenia. Stąd też w tomie 6 (1973) znalazł się cenny tekst czołowego reprezentanta francuskiej demografii przeszłości Jacques'a Dupâquiera informujący o możliwościach zastosowania techniki elektronicznej do dawnych wykazów ludnościowych. W latach następnych aż czterokrotnie zamieszczała teksty bliska współpracownica Dupâquiera, wieloletnia sekretarz generalna Międzynarodowej Komisji Demografii Historycznej CISH, Antoinette Fauve-Chamoux, zwracając uwagę na potrzeby badań nad kobietą samotną (t. 17, 1987) i starością (t. 18, 1991), a także przedstawiając postawy innowacyjne, dotyczące płodności mieszkańców w tradycyjnie katolickim Reims w XVIII wieku (t. 22, 2001). Ona także wzięła udział w dyskusji redakcyjnej poświęconej ocenie zawartości tematycznej wydanych wcześniej 14 tomów PDP, w której zasugerowała przygotowywanie także tomów tematycznych (t. 17, 1987). Na łamach *Przeszłości* w latach następnych publikowali także: François Lebrun i Jean-Pierre Bardet (Francja), Isidro Dubert (Hiszpania), Rolf Gehrmann (Niemcy), Raimo Pullat (Estonia), Milan Myška (Czechy), Pavol Tišlar i Jan Golian (Słowacja), Péter Öri (Węgry), Yuriy Voloshyn (Ukraina). Swoiste podsumowanie udziału autorów zagranicznych stanowi numer 1 tomu 38, zredagowany przez Mikołaja Szoltyśka, który zawiera prace w języku angielskim autorstwa siedmiu badaczy rosyjskich i jednego niemieckiego.

Przeszłość Demograficzna Polski, od samego początku ukazywania się, jest nierozzerwalnie związana, dawniej z Sekcją, a obecnie Zespołem Demografii Historycznej KND PAN. Nie tylko proces wydawniczy, ale również w większym stopniu poziom naukowy zamieszczanych na jej łamach prac stanowił od zawsze przedmiot dyskusji i polemik (niekiedy nawet bardzo żywych) całego skupionego wokół niej środowiska polskich historyków-demografów, a w sposób szczególny kolejnych redaktorów naukowych i przewodniczących Sekcji/Zespołu. Pierwsze siedem tomów *Przeszłości Demograficznej Polski* (t. 1–7, 1967–1975) zostało przygotowanych pod kierunkiem Adama Szczypiorskiego, następne

trzy (t. 7–10, 1975–1978) pod redakcją Stanisława Borowskiego i kolejne cztery (t. 11–14, 1979–1983) przez Egona Vielrosego. Z całą pewnością objęcie funkcji redaktora naukowego PDP przez Irenę Gieysztorową w 1984 roku i zredagowanie przez nią pięć tomów (t. 15–19, 1985–1994) przyczyniło się do wzbogacenia treści merytorycznych, zaproszenia do współpracy autorów zagranicznych, a także szerszej wymiany informacji o życiu naukowym w kraju i za granicą. Tom 20, który ukazał się w 1997 roku, został przygotowany przez Juliana K. Janeczaka, zaś redaktorem następnych piętnastu tomów (t. 21–36, 2000–2014) był Marek Górny¹⁴. Z kolei dwa ostatnie wydane tomy PDP (t. 37–38: 2015–2016), staraniem nowego redaktora naukowego Dariusza K. Chojeckiego i prężnie działającego Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Szczecińskiego, kierowanego w latach 2015–2017 przez Radosława Gazińskiego, ukazały się już nawet jako kwartalnik. Tym samym do rąk zainteresowanych czytelników w bardzo krótkim czasie trafiło aż osiem numerów *Przeszłości Demograficznej Polski*. Dodajmy, że niektóre z nich miały swoich osobnych redaktorów naukowych (Cezary Kukło, Piotr Guzowski, Mikołaj Szołtysek). Poniższe rozważania zaczynaliśmy od przypomnienia pierwszego, faktycznie już historycznego składu osobowego redakcji, wypada zatem niejako na ich zakończenie przywołać jej ostatni skład pracujący nad voluminem 38, który tworzyli obok już wspomnianego redaktora naczelnego Dariusza K. Chojeckiego (Szczecin), także Cezary Kukło, zastępca redaktora naczelnego (Białystok), Radosław Gaziński (Szczecin), Radosław Poniat (Białystok), Mikołaj Szołtysek (Halle), Konrad Wnęk (Kraków) i Agnieszka Zielińska (Toruń). Prace nad ostatnimi numerami PDP wspierała organizacyjnie Marta Chmiel-Chrzanowska (Szczecin), która podjęła się pełnienia funkcji sekretarza redakcji¹⁵.

Pracami Sekcji Demografii Historycznej KND PAN w minionym półwieczu kierowali badacze ciesząc się dużym autorytetem naukowym i, co więcej, wybierani przez samo środowisko historyków-demografów. Pierwszym przewodniczącym tegoż gremium był Adam Szczypiorski z Warszawy, który sprawował tę

¹⁴ Redaktorem naukowym tomu 26 PDP (2005), zawierającej pierwszą część referatów wygłoszonych podczas konferencji „Przeszłość demograficzna społeczeństwa polskiego” zorganizowanej z okazji 40-lecia działalności Sekcji Demografii Historycznej KND był, niewidoczny na stronie redakcyjnej, Cezary Kukło.

¹⁵ Aktualny skład redakcji: Marta Chmiel-Chrzanowska, sekretarz redakcji (Uniwersytet Szczeciński), Dariusz K. Chojecki, redaktor naczelny (Uniwersytet Szczeciński), Antoinette Fauve-Chamoux (École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paryż), Rolf Gehrman (Europa-Universität Viadrina, Frankfurt nad Odrą), Cezary Kukło, zastępca redaktora naczelnego (Uniwersytet w Białymstoku), Radek Lipovski (Ostravská Univerzita), Mikołaj Szołtysek (Uniwersytet Warszawski, Universität Regensburg), Jurgita Verbickienė (Vilniaus Universitetas), Yuriy Voloshyn (Poltavs'kyi Natsional'nyy Pedahohichnyy Uniwersytet Imeni V.H. Korolenka), Konrad Wnęk (Uniwersytet Jagielloński), Agnieszka Zielińska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu).

funkcję od chwili powstania Sekcji DH w 1964 roku aż do maja 1978 roku. Po nim, do października 1981 roku, pracą Sekcji kierował Kazimierz Zając z Krakowa, a następnie, do lutego 1988 roku, Zygmunt Sułowski z Lublina. Przez dwanaście lat owocnie przewodniczył jej Julian K. Janczak z Łodzi (luty 1988 – grudzień 1999), który zrezygnował ze względu na stan zdrowia. Od stycznia 2000 roku do chwili obecnej pracami Sekcji, a obecnie Zespołu Demografii Historycznej KND PAN, kieruje Cezary Kukło z Białegostoku.

Osobno należy odnotować wieloletnią, a przy tym żmudną pracę organizacyjną sekretarza Sekcji Demografii Historycznej. Pierwszym z nich, aż do listopada 1981 roku, była Felicja Romaniukowa z Warszawy, która łączyła też pracę sekretarza redakcji PDP. Następnie przez blisko 30 lat (do października 2008 r.) niezwykle sumiennie obowiązki te wykonywała Janina Gawrysiakowa z Lublina. Jej też należą się dodatkowe słowa szczególnego uznania, albowiem przez cały ten czas pieczołowicie gromadziła, co wcale nie było takie ani łatwe, ani proste, a następnie systematycznie publikowała w kolejnych tomach *Bibliografię polskiej demografii historycznej*. Od czasu rezygnacji Janiny Gawrysiakowej funkcję sekretarza sprawuje Piotr Rachwał, także z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Przemiany dokonujące się już w nowym XXI stuleciu na szczeblu organizacyjnym i wydawniczym Polskiej Akademii Nauk, zaowocowały powołaniem w 2008 roku przy periodyku nowego gremium – Rady Redakcyjnej. W jej skład środowisko zaprosiło badaczy o niekwestionowanym autorytecie naukowym zarówno w zakresie historii (Stefan Cackowski, Juliusz Łukasiewicz, Kazimierz Wajda, Andrzej Wyczański), jak i demografii (Ewa Frątczak, Irena Kotowska, Marek Okólski), a jej przewodnictwo powierzono historykowi Zbigniewowi Kwaśnemu. Obecnie w Radzie Naukowej PDP, której pracami kieruje Krzysztof Mikulski z Torunia, obok trzech wymienionych wyżej demografów zasiadają: ekonomista i statystyk Dominik Rozkrut oraz historycy: Jan Berger, Marek Górny, Maria Nietyksza¹⁶ (†), Ludmila Nesládková z Ostrawy i Krzysztof Zamorski.

Prace publikowane przez polskich historyków-demografów na łamach *Przeszłości Demograficznej Polski* spełniają zasadniczo dwie komplementarne funkcje. Podejmują one już nie tylko szacunki ludnościowe różnych terytoriów – czy to na podstawie źródeł pośrednich czy też bezpośrednich stanu zaludnienia – ale, co ważne, odkrywają mechanizmy stanowiące podłoże związków między ekonomią, strukturą społeczną i ruchem ludności zarówno w dobie pre-, jak i statystycznej. Z całą pewnością część z nich stoi na światowym poziomie naukowym i dobrze rokuje przyszłej, oby jeszcze szerszej, współpracy zagranicznej. Studium tym towarzyszy też nieustanna troska o docenienie roli

¹⁶ Profesor UW dr hab. Maria Nietyksza zmarła 29 grudnia 2017 r.

czynnika demograficznego w procesie poznania historycznego, widoczna chociażby w rodzimych programach studiów historycznych i publikacjach. Oceniając całość osiągnięć badawczych w zakresie demografii historycznej z ostatniego półwiecza, można z zadowoleniem stwierdzić wyraźny postęp w rozpoznaniu struktur demograficznych społeczeństwa w przeszłości. Powinien być on podstawą napisania nowoczesnej syntezy obejmującej całość dziejów demograficznych Polski (np. umownie do końca lat 40. XX w.¹⁷), która byłaby nie tylko podsumowaniem stanu dotychczasowej wiedzy na ten temat, ale też inspirowała do stawiania nowych pytań, otwierając tym samym nowe badania.

Tabela 1. Problematyka badawcza prac opublikowanych w *Przeszłości Demograficznej Polski* 1967–2016

Problematyka badawcza	1967–1991 (t. 1–18)		1992–2016 (t. 19–38)		1967–2016 (t. 1–38)	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
Zagadnienia ogólne	4	1,9	8	3,8	12	2,8
Źródłoznawstwo	20	9,3	6	2,8	26	6,1
Stan i rozwój ludności	16	7,5	10	4,8	26	6,1
Stan i struktura ludności	9	4,2	4	1,9	13	3,1
Przestrzenne rozmieszczenie ludności	4	1,9	1	0,5	5	1,2
Ruch naturalny ludności	16	7,5	20	9,6	36	8,5
Małżeństwo. Rodzina. Gospodarstwo	10	4,7	28	13,4	38	9,0
Urodzenia. Dzietność. Płodność	4	1,9	6	2,9	10	2,6
Umieralność i trwanie życia	9	4,2	7	3,4	16	3,8
Ruch wędrowniczy ludności	4	1,9	11	5,3	15	3,5
Demografia a gospodarka i problemy społeczne	13	6,1	14	6,7	27	6,4
Metody badań i analiz	7	3,3	13	6,2	20	4,7
Edycje źródeł	13	6,1	15	7,1	28	6,6
Recenzje	23	10,6	39	18,6	62	14,6
Różne inne	62	28,9	27	13,0	89	21,0
Razem	214	100,0	209	100,0	423	100,0

Źródło: baza danych: Zawartość „*Przeszłości Demograficznej Polski*” t. 1–38; obliczenia własne.

¹⁷ Wydaje się, że dobrą cezurą chronologiczną zamykającą wspomnianą syntezę może być rok 1950, z uwzględnieniem wyników zrealizowanego wówczas pierwszego powojennego powszechnego spisu ludności.

Tabela 2. Ośrodki naukowe autorów prac opublikowanych
w *Przeszłości Demograficznej Polski* 1967–1991

Ośrodek	Wszystkie publikacje			Publikacje punktowane		
	pozycja	l.b.	%	pozycja	l.b.	%
Warszawa	1	48	22,1	1	34	21,8
Poznań	2	39	18,0	4	26	12,8
Lublin	3	36	16,6	2	23	16,7
Wrocław	4	25	11,5	3	20	14,7
Kraków	5	14	6,5	5	11	7,1
Białystok	6	13	6,0	6/7	6	3,8
Łódź	7	8	3,7	6/7	6	3,8
Gdańsk	8	6	2,8	9/11	4	2,6
Opole	9/10	5	2,3	8	5	3,2
Paryż	9/10	5	2,3	9/11	4	2,6
Częstochowa	11	4	1,8	9/11	4	2,6
Inne	×	14	6,4	×	13	8,3
Razem	×	217	100,0	×	156	100,0

Źródło: baza danych: *Zawartość „Przeszłości Demograficznej Polski” t. 1–38*; obliczenia własne.

Tabela 3. Ośrodki naukowe autorów prac opublikowanych
w *Przeszłości Demograficznej Polski* 1992–2016

Ośrodek	Wszystkie publikacje			Publikacje punktowane		
	pozycja	l.b.	%	pozycja	l.b.	%
Białystok	1	40	18,8	2	25	16,0
Wrocław	2	39	18,3	1	28	17,9
Lublin	3	25	11,7	5	14	9,0
Kraków	4	24	11,3	3/4	20	12,8
Szczecin	5	20	9,4	3/4	20	12,8
Łódź	6	12	5,6	10	2	1,3
Warszawa	7	9	4,2	7	6	3,8
Poznań	8	8	3,6	6	7	4,5
Zielona Góra	9	4	1,9	8	4	2,6
Toruń	10	3	1,4	9	3	1,9
Inne	×	29	13,8	×	27	17,4
Razem	×	213	100,0	×	156	100,0

Źródło: baza danych: *Zawartość „Przeszłości Demograficznej Polski” t. 1–38*; obliczenia własne.

Tabela 4. Problematyka badawcza prac opublikowanych w *Przeszości Demograficznej Polski* 1967–2016 według ośrodków naukowych

Problematyka badawcza	Białystok	Gdańsk	Kraków	Lublin	Łódź	Opole	Poznań	Szczecin	Warszawa	Wrocław	Zielona Góra
Zagadnienia ogólne	3	–	–	1	–	–	–	1	2	2	–
Źródłoznawstwo	3	2	1	11	–	–	1	1	1	3	–
Stan i rozwój ludności	3	–	–	1	4	–	3	–	7	2	–
Stan i struktura ludności	1	–	1	3	1	1	–	–	–	1	–
Przestrzenne rozmieszczenie ludności	–	–	2	–	–	–	–	–	1	2	–
Ruch naturalny ludności	1	–	5	7	–	1	3	3	1	9	1
Małżeństwo. Rodzina. Gospodarstwo	9	–	2	–	–	–	2	–	–	12	1
Urodzenia. Dzietność. Płodność	2	–	1	–	–	–	4	–	–	–	–
Umieralność i trwanie życia	–	1	1	1	–	1	4	2	2	4	–
Ruch wędrówkowy ludności	–	–	1	–	–	–	3	8	1	–	1
Demografia a gospodarka i problemy społeczne	1	1	5	–	2	2	1	1	4	3	1
Metody badań i analiz	3	–	5	1	–	–	1	3	2	2	–
Edycja źródeł	3	–	–	9	1	2	4	–	1	8	–
Recenzje	20	–	4	1	10	–	14	–	3	9	–
Różne inne	4	2	9	27	2	–	7	–	29	7	–
Razem	53	6	37	62	20	7	47	19	54	64	4

Źródło: baza danych: Zawartość „*Przeszości Demograficznej Polski*” t. 1–38; obliczenia własne.

Tabela 5. Autorzy najczęściej publikujący w *Przeszości Demograficznej Polski* 1967–2016

Nazwisko i imię	Ośrodek	Łączna liczba wszystkich rodzajów publikacji
1	2	3
Kuklo Cezary	Białystok	30
Borowski Stanisław	Poznań	27
Gawrysiakowa Janina	Lublin	25
Janczak Julian K.	Łódź	20
Gieysztorowa Irena	Warszawa	17
Kumor Bolesław	Lublin	16
Rzemieniecki Konrad	Wrocław	16
Szczypiorski Adam	Warszawa	14
Rachwał Piotr	Lublin	11

1	2	3
Guzowski Piotr	Białystok	10
Szołtysek Mikołaj	Wrocław/Ślupsk/Halle	10
Kędelski Mieczysław	Poznań	9
Górny Marek	Wrocław	8
Poniat Radosław	Białystok	8
Sułowski Zygmunt	Lublin	8

Źródło: baza danych: Zawartość „Przeszości Demograficznej Polski” t. 1–38; obliczenia własne.

Bibliografia

- Alter, George. „From Data Scarcity to Data Abundance: The Role of Demographic Models in Historical Demography”. Presentation, European Society of Historical Demography, 21–24 September 2016, Leuven, Belgium.
- Borowski, Stanisław. „O potrzebie badań nad przeszłością demograficzną Polski”. *Przeszość Demograficzna Polski 1* (1967): 1–2.
- Chojceki, Dariusz K., Andrzej Giza. „Wizualizacja badań w mikroskali opublikowanych w «Przeszości Demograficznej Polski» za lata 1967–2012 (t. 1–31)”. W: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku. Przegląd badań i problemów*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kuklo, 151–155 + 5 map. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2014.
- Dupâquier, Jacques. *Pour la démographie historique*. Paris: PUF, 1984.
- Fauve-Chamoux, Antoinette. „Historical Demography and International Network Developments (1928–2010)”. W: *A Global History of Historical Demography. Half a Century of Interdisciplinary*, red. Antoinette Fauve-Chamoux, Ioan Bolovan, Sølvi Sogner, 15–66. Bern: Peter Lang, 2016.
- Fialová, Ludmila, Eduard Maur. „Historical Demography in the Czech Republic”. W: *A Global History of Historical Demography. Half a Century of Interdisciplinary*, red. Antoinette Fauve-Chamoux, Ioan Bolovan, Sølvi Sogner, 213–224. Bern: Peter Lang, 2016.
- Iggers, Georg G. *Historiografia XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.
- Kelley, Donald R. *Granice historii. Badanie przeszłości w XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- Kuklo, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Kuklo, Cezary. „Polish Historical Demography. Past, Present, Future”. W: *A Global History of Historical Demography. Half a Century of Interdisciplinary*, red. Antoinette Chamoux, Ioan Bolovan, Sølvi Sogner, 513–532. Bern: Peter Lang, 2016.
- Kurkowska-Budzan, Marta. *Historia zwykłych ludzi. Współczesna angielska historiografia dziejów społecznych*. Kraków: Historia Jagellonica, 2003.

Wyczański, Andrzej. „Spory o Polską Akademię Nauk”. W: tegoż, *Szkice z organizacji nauki*, 10–21. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego 2007.

Żarnowski, Janusz. *Historia społeczna. Metodologia – ewolucja – perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2011 (= *Metamorfozy społeczne*, t. 3).

Problematyka badawcza i środowiska naukowe demografii historycznej na łamach *Przeszłości Demograficznej Polski* 1967–2016

Streszczenie

W artykule przedstawiono przemiany zarówno problematyki badawczej, jak i ośrodków naukowych realizujących studia z zakresu demografią przeszłości, jakie zaszły w naszym kraju na przestrzeni ostatniego półwiecza. Owe zmiany autor prezentuje w dwóch 25-letnich okresach, tj. 1967–1991 oraz 1992–2016, które zasadniczo odpowiadają zawartości tomów 1–18 i 19–38 *Przeszłości Demograficznej Polski*.

W pierwszym ćwierćwieczu na łamach organu prasowego Sekcji, a później Zespołu Demografii Historycznej KND PAN, pojawiała się najczęściej problematyka dotycząca źródłoznawstwa, stanu i rozwoju ludności oraz ruchu naturalnego ludności. Dwadzieścia pięć lat później, z udziałem wielu już przedstawicieli średniego i młodszego pokolenia historyków-demografów, prawie dwukrotnie wzrosła liczba prac zorientowanych na studia poświęcone rodzinnej statystyce demograficzno-historycznej, sytuujące się w czołowie światowych badań. W znacznie większym stopniu zajęto się także problematyką ruchu wędrownego ludności oraz metod badawczych. Skromniej natomiast wypadają w ostatnich latach badania nad stanem ludności, zarówno jej rozwojem, jak i strukturą, przestrzennym rozmieszczeniem ludności, umieralnością oraz źródłoznawstwem.

W końcu lat sześćdziesiątych aż po początek lat dziewięćdziesiątych studia z zakresu demografii historycznej prowadzone były głównie w pięciu największych ośrodkach akademickich (Warszawa, Poznań, Lublin, Wrocław, Kraków). Natomiast w ostatnim 25-leciu w zakresie organizacji badań demograficzno-historycznych na czoło wysunął się Uniwersytet w Białymstoku, a uwagę zwraca także dynamicznie rozwijający się ośrodek szczeciński. Autor artykułu wskazuje na zaprzestanie szerszych studiów ludnościowych w przeszłości w niegdyś przodującym Poznaniu, a także Gdańsku i Łodzi, i – w mniejszym stopniu – w Warszawie.

W artykule przypomniano również wysiłek organizacyjny kolejnych siedmiu redaktorów naczelnych PDP oraz pięciu przewodniczących Sekcji/Zespołu Demografii Historycznej, w tym również trzech sekretarzy Sekcji.

Autor artykułu wysoko ocenia całość dotychczasowych osiągnięć badawczych w zakresie demografii historycznej z ostatniego półwiecza. Proponuje, aby stały się one podstawą napisania nowoczesnej syntezy obejmującej całość dziejów demograficznych

Polski (np. umownie do końca lat 40. XX w.), która byłaby nie tylko podsumowaniem stanu dotychczasowej wiedzy na ten temat, ale też inspirowała do stawiania nowych pytań, otwierając tym samym nowe badania.

Słowa kluczowe: tematyka badawcza demografii historycznej, ośrodki naukowe demografii historycznej, Polska, XX–XXI wiek, *Przeszłość Demograficzna Polski*

**Research Problems and Research Communities of Historical Demography
on the Pages of *Przeszłość Demograficzna Polski*
[English: *Poland's Demographic Past*] 1967–2016**

Summary

The article presents changes in both the research problems and the academic centres that carry out research into the demography of the past, which have taken place in our country for the last fifty years. The changes in questions have been presented in two 25-year periods, i.e. 1967–1991 and 1992–2016, which approximately correspond to the contents of Volumes 1–18 and 19–38 of *Poland's Demographic Past (PDP)*.

For the first 25 years among the problems most frequently dealt with on the pages of the official organ of the Section – and later the Group – of Historical Demography of the Polish Academy of Sciences there were questions of sources and the state, growth and vital events of populations. The number of works, some of them representing the highest world level, concerning the country's historical and demographic statistics thanks to the generation of middle-aged and younger demographic historians doubled in the next 25 years. The problems of migrations of populations and research methods were paid more attention to as well. On the other hand, less attention was paid to population structure and change, their spatial distribution, mortality and sources.

From the end of the 1960s up to the beginning of the 1990s mainly the five biggest academic centres (Warsaw, Poznań, Lublin, Wrocław and Cracow) conducted research into historical demography. In the other 25-year period the lead in the demographic-historical research was taken by the University of Białystok, and the University of Szczecin was developing intensively in the same sphere. The author highlights the fact that in-depth population studies were given up in Poznań, which had been the leading centre, and so were they in Gdańsk and Łódź, and – to a lesser degree – in Warsaw.

The article also pays homage to the organisational effort of the seven consecutive editors-in-chief of *PDP* and the five presidents of the Section/Group of Historical Demography, including the three secretaries of the Section.

The author highly appraises the research results into historical demography of the last 50 years. And he proposes that they become a basis for a modern synthesis comprising the

whole of the demographic history of Poland (e.g. up to the end of the 1940s), which would not only sum up the state of the existing knowledge but would also be an inspiration to ask new questions, opening up new fields of research.

Keywords: research topics of historical demography, academic centres of historical demography, Poland, the 20th and 21st centuries, *Poland's Demographic Past*